

חזון ומדיניות המורשת ברשות הטבע והגנים

חזון

רשות הטבע והגנים פועלת לשימור ערכי מורשת ותרבות האדם בגנים לאומיים ובשמורות טבע, תוך טיפוח אתרים אלו, המחשתם, הנגשתם וחיזוק הקשר בין ערכי המורשת לעם היושב בישראל.

מדיניות:

רשות הטבע והגנים:

1. תרכז ידע ארכיאולוגי והיסטורי על אתרי המורשת שבאחריותה, ממקורות מידע מגוונים, בשיתוף הארכיאולוג החופר, רשות העתיקות ומומחים נוספים.
2. תגן על נכסי מורשת תרבות האדם בארץ ישראל באמצעות שימור מגוון ארכיאולוגי היסטורי ותרבותי של האתרים, תוך שימור מרבי של הממצאים המקוריים באתרים בעבודה על פי האתיקה המקצועית והאמנות הבינלאומיות המקובלות.
3. תדאג להעביר אתרי מורשת שייבחרו ממצב מחקרי ארכיאולוגי, למצב מובן ונגיש למבקרים. תבצע שימור, טיפוח ופיתוח אתרים ארכיאולוגיים והיסטוריים בהתאם לערכי האתר ולטובת הציבור.
4. תשמר את "זירת הסיפור" ההיסטורי ואת הקשר בין האתר לסביבתו, תגן ותטפח את נופי התרבות (cultural landscape) הקשורים למרחב בו מצוי האתר.
5. תנהל את אתרי המורשת ותחזק את הקשר בין הציבור לבין המורשת שהאתרים מייצגים, באמצעות: חינוך, הדרכה, המחשה, המחזה, פעילויות ואירועים שונים הקשורים לאתר. תיתן דגש לחיזוק הקשר בין הציבור לנכסי התרבות ההיסטוריים שלו תוך שיתוף קהילות קרובות בפעילות האתרים לצורך יצירת גאווה מקומית ותחושת שייכות.

דברי הסבר :

רשות הטבע והגנים עוסקת במסגרת תפקידיה בשמירת טבע נוף ומורשת ואחראית על פי החוק "להגן על ערכי הטבע והמורשת, לפקח על שמירתם ולטפח אותם"

ארץ ישראל רוויה אתרי מורשת: שרידים מהתקופה הפרהיסטורית, ארץ התנ"ך והיותה ערש לשלושת הדתות המונותאיסטיות תחילה היהדות, אחריה הנצרות ולבסוף האסלם. הארץ התקדשה לכל שלושת הדתות מאז יסודן ועד היום. ארץ ישראל שימשה אזור מעבר בין מצריים בדרום לבבל ואשור בצפון, הושפעה ממערב על ידי תרבות יוון ורומא, נשלטה על ידי הנוצרים בתקופה הביזנטית, על ידי המוסלמים עם כיבוש הארץ על ידי יורשי מוחמד שבאו ממזרח ומדרום ועל ידי הצלבנים ממערב, המוסלמים שבו ושלטו כאן בתקופה הממלוכית ובתקופה העות'מאנית עד המנדט הבריטי, עם ישראל נייער מחדש עם התנועה הציונית, התיישבות והמאבק על הארץ, קרבות מלחמת השחרור, הקמת מדינת ישראל - ועד ימינו. ישראל היא "ארץ מעבר", ארץ של "מפגש תרבויות". בגנים לאומיים ושמורות טבע ייצוג מרשים של אתרים ארכיאולוגיים, היסטוריים ונופי תרבות לאורך כל תקופות ההיסטוריה. מצווה על הרשות לשמור עליהם ולטפח אותם למענינו היום ולמען הדורות הבאים.

הסוגיות הקשורות בתחום **שימור המורשת** מורכבות מאוד ונוגעות בשרידים הפיסיים המיוצגים ע"י האתרים ארכיאולוגיים, מונומנטים בעלי חשיבות מקומית, אזורית, לאומית ובינלאומית, ערים ויישובים עתיקים, דרכים היסטוריות, מבנים ומתקנים קדומים, יצירות אמנות, ממצאים היסטוריים, מתקנים של טכנולוגיות קדומות, שרידי חקלאות קדומה, נופי תרבות ועוד. כמו כן גם נושאים בלתי מוחשיים כמו הקשר עם ספר הספרים - התנ"ך, המשנה והתלמוד, מיתוסים, סיפורי מורשת, אישים מפורסמים, מקורות ספרותיים היסטוריים ועוד.

מקור הידע של אתרי המורשת הוא המחקר הארכיאולוגי וההיסטורי המהווה את אבן הבסיס עליו מושתתת כל הפעילות באתרים. תחילתו של כל תהליך מחייב קשר עם הארכיאולוג החופר ומומחים מתחום הארכיאולוגיה וההיסטוריה, כך גם בהמשך, לאורך הדרך, בתיאום הפעילויות השונות באתרי המורשת. רשות הטבע והגנים פועלת להעביר את האתרים הנבחרים ממצב חפירה מדעית, מחקרית, למצב תיירותי בו הם נגישים, מובנים, וידידותיים, לציבור הרחב כל זאת תוך שימור מגוון הערכים הקיים בהם.

חלק מהממצאים שבאתרים נמצאים בסכנת התדרדרות, יש צורך להשקיע בהם ידע ומשאבים רבים בכדי לשמור עליהם, זאת חובתנו הראשונה. מעבר לכך בכל האתרים צריך כל ימות השנה לטפל, לתחזק, למנוע נזקי מזג אויר, פגעי צמחיה, בעלי חיים וונדליזם. שימור המורשת הבנויה (conservation) הוא שילוב של התמחויות מתחומים מגוונים שהעיקריים ביניהם הם: ארכיאולוגיה, אדריכלות שימור, אדריכלות נוף, הנדסה, שימור, תורת החומרים, אוצרות ועיצוב. כל תחום מביא את נקודת ההתייחסות שלו ובין כולם עובר כחוט השני העיקרון של שימור המקור (AUTHENTICITY).

המשמעות היא שהשימור ישאף תמיד לכך שהממצא ההיסטורי ארכיאולוגי ישמר בסביבתו הגיאוגרפית (in situ), בצורתו הפיסית, באווירה, ובמיקום, תוך ביטוי לזמן שעבר, קרוב ככל שניתן למצבו המקורי, או כפי שהתגלה לנו לראשונה.

אתרי המורשת החשובים ביותר נמצאים גם בגנים לאומיים וגם בשמורות טבע. רוב הגנים הלאומיים הוכרזו בזכות משאב המורשת הנמצא בשטחם וזוהה כבעל ערך גבוה ברמה לאומית או בין לאומית (מצדה, בית שאן, קיסריה, בית גוברין, ציפורי ועוד). לעומתם שמורות טבע הוכרזו בדרך כלל בשל ערכים אקולוגיים ונופיים ייחודיים. לא מפתיע שהאדם לאורך ההיסטוריה התיישב בסמוך לערכי טבע מיוחדים ולכן אנו מוצאים גם בחלק משמורות טבע אתרי מורשת מגוונים (תל דן, עין גדי, דרך הבשמים ועוד). לאחר ההכרזה, הטיפול באתרי מורשת בגן לאומי או בשמורת טבע זהה ומורכב תמיד מניתוח מכלול ערכי האתר: ערך היסטורי, ארכיאולוגי, מדעי, טבעי, נופי, חברתי, אסתטי, שימושי, תירותי/כלכלי ואחרים. הניהול הנכון של אתר מורשת נמצא באיזון בין שמירה על ערכי האתר השונים. בשמורת טבע הערך הטבעי יקבל משקל גבוה יותר בהתייחסות. בגנים הלאומיים נמצאים ערכי מורשת ברמה הלאומית והבינלאומית. הגדרה מהי רמה לאומית מורכבת וקשורה לרמת ערכי האתר וייחודם. זאת להבדיל מעוד עשרות אלפי אתרי מורשת ברמה מקומית הפזורים ברחבי הארץ ואינם בתחומי גנים לאומיים ושמורות טבע.

רשות הטבע והגנים רואה חשיבות גבוהה בטיפוח אתרי המורשת לקהל ומשקיעה רבות בהנגשתם והמחשתם לציבור הרחב. המשימה של הרשות להוביל מבקרים בצורה כזאת שיבינו מהם הממצאים שנתגלו, מהם הפרשנויות השונות לגביהם, כל זאת בצורה חוויתית, אסתטית ומעוררת עניין. יש חשיבות מיוחדת לשיתוף הקהילה הסמוכה לאתר מורשת, בקשר הבלתי אמצעי המיוחד בין האתר לקהילה הקרובה המתגוררת בסמוך אליו. קשר זה יוצר גאווה מקומית, המשך שרשרת מורשת האזור לאורך ההיסטוריה עד ימינו, קשר לקרקע, לשורשים, למדינה ובטווח ארוך שמירה טובה יותר על ערכי המורשת.

רוב אתרי המורשת הם אתרי תירות הקולטים קהל רב ומגוון. רשות הטבע והגנים רואה בביקורי הקהל ערך בפני עצמו ועוסקת בכך רבות. מבחינת הרשות אתר ערכי, הוא אתר "חי" שמתקיימים בו ביקורי קהל ופעילויות מגוונות נוספות הקשורות למורשת האתר. ניהול אתר בצורה נכונה מצליח ליצור את האיזון הנכון בין הגדלה במספרי המבקרים בד בבד עם שמירה על ערכי המורשת והנוף מפני עומס יתר ופגיעה בעתיקות.

בתחומי הגנים הלאומיים ושמורות הטבע מצויים **אתרי המורשת** החשובים ביותר של ארץ ישראל. אתרי מורשת מרכזיים אלו הם ברובם אתרים ארכיאולוגיים שבהם ממצאים המהווים את העדויות הפיסיות לאירועים ההיסטוריים המרתקים שהתחוללו באזורינו. חלק מאתרים אלו הוכרזו כאתרי מורשת עולמית.

נזכיר רק חלק מהאתרים: מערות הפרהיסטוריות בנחל מערות בכרמל, מצדה, קיסריה, בית שאן, אפולוניה, בית גוברין, הרודיון, ציפורי, בניאס, כורסי, גמלא, תל דן, תל מגידו, תל חצור, תל באר שבע, תל גזר, תל ערד, תל לכיש ועוד מבצרים צלבניים, דרך הבשמים, הערים ה'נבטיות' והביזנטיות בנגב, בתי כנסת עתיקים, מפעל המים המנדטורי בתל אפק, הקסטל ועוד. לרשות הטבע והגנים אחריות עצומה בשמירה עליהם, טיפוחם והצגתם לקהל ברמה הגבוהה ביותר.

1. משאבי מורשת

השרידים מעשי ידי אדם, שנשמרו לאורך ההיסטוריה, מהווים עדות לחיים ואירועים שהתרחשו בעבר. לשרידים אלו משמעות מדעית, היסטורית, אומנותית, אסתטית, חברתית, תיירותית ודתית. משאבי המורשת מהווים את נכסי תרבות האדם לאורך ההיסטוריה, כוללים אתרים ארכיאולוגיים (בישראל, עד 1700 לספירה), מבנים ומתקנים היסטוריים מאוחרים, מונומנטים, חלקי מבנים, הריסות, פריטים ארכיטקטוניים, יצירות אומנות, חקלאות קדומה, גנים קדומים, טכנולוגיות קדומות, ערים וכפרים היסטוריים, בנייה עממית, דרכים עתיקות, נופי תרבות. כמו כן מקומות עם מורשת בלתי מוחשית המיוצגת על ידי מקורות ספרותיים, מיתוסים, מסורות, אמונות, ופולקלור.

העיקרון המרכזי המאפיין משאב המורשת הוא - **המקוריות (AUTHENTICITY)**. איכות המשאב נקבעת על פי דרגת האמינות והאמיתות האלמנטים המקוריים המקיימים אותו. המקוריות באתרי מורשת כוללת גם את ההקשר לסביבה לטבע ולנוף כפי שהתפתחו לאורך ההיסטוריה. חשיבותו של משאב מורשת וסביבתו, הוא הזיכרון שהוא מייצר עבור החברה והקשר שלו לשורשים תרבותיים מהעבר המחוברים בשרשרת הדורות, מזמן הקמתו ועד ימינו.

משאבי המורשת מוגדרים באמצעות הערכים אותם הם מייצגים :

ערך מדעי - מבוסס על ההתפתחות ההיסטורית או ארכיאולוגית בזמן ובמקום מסתמך על השלבים השונים בהתפתחות הממצא כך שכול שלב נסמך על קודמו.
ערך הגיל - כול ההשפעות של משך הזמן הארוך של חיי הממצא המבוטאות בעתיקות שלו, בבליה, בפטינה, בהשפעות הזמן וכולל את סך כול החוויה הרגשית שמעורר בנו אלמנט עתיק.
ערך אדריכלי - סגנון הבנייה אותו מייצג הממצא בהתייחס לתקופה, לסביבה, לאקלים, לטופוגרפיה, לנוף ההיסטורי, לחומרי הבנייה, לשיטות הבנייה, ליכולת ההנדסית, לפרופורציות ולאסתטיקה.
ערך אומנותי - איכות היצירה האומנותית בהתייחס להקשרה התרבותי-היסטורי, לאזור ולזמן בה התפתחה. רמת הפרטים, המורכבות והרמה האומנותית של יוצריה הקדומים.
ערך הייחודיות - יצירה יחידה במינה, אין עוד כמותה, שריד נדיר ויחיד המייצג תרבות שאיננה עוד.

ערך חברתי\לאומי - הנתונים והאיכויות שבזכותם משרת משאב מורשת את הזיכרון הקולקטיבי החברתי או הלאומי עבור ציבור מסוים אשר הוא מהווה עבורו מוקד רוחני, פוליטי, לאומי, או תרבותי.

ערך שימושי - מתייחס לשימושים האפשריים של הממצא ההיסטורי היום, תוך העצמת המשאב אותו הוא מייצג מהעבר.

ערך כלכלי\תירותי - ערכו הכלכלי של הממצא תוך התייחסות למימוש האפשרויות הכלכליות הגלומות בו במצבו הנוכחי או אחרי שימורו.

PRESERVATION / CONSERVATION

6. שימור מורשת

כל התהליכים שתכליתם דאגה למקום כדי לשמר את משמעותו התרבותית באמצעות מכלול פעולות הנוגעות לטיפול בנכס בסביבתו ההיסטורית.

מטרת השימור היא "להאריך את חיי המורשת התרבותית ובמידת האפשר להבהיר את המסרים התרבותיים, האומנותיים וההיסטוריים ללא אבדן של אותנטיות ומשמעות" תהליך השימור משלב פעילויות תרבות, אדריכלות, הנדסה, אומנות, טכנולוגיה, המחשה, המתבססות על מחקר שיטתי מתחומי מדעי הרוח והמדעים המדויקים.

השימור מטפל למעשה בהרס ובבלייה הנגרמים על ידי פגעי טבע או יד אדם. כמו כן השימור יכול למנוע תהליכים כגון אלה באמצעים מגוונים.

מקורה של הגישה המודרנית לשימור, בהכרה שמורשת תרבותית היא משאב פיזי בעל ערך, שאינו ניתן להחלפה או להעתקה. המושג "מורשת" מקפל בתוכו ערכים וזכויות, "רושה" שקיבלנו מהדורות הקודמים ומחויבות "להוריש" אותה לדורות הבאים. מכאן נובעת האחריות המוסרית שלנו לטיפול במורשת.

התפיסות של הערכים והעקרונות מוצאות את ביטוין באמנות השימור הבין-לאומיות, כגון אמנת ונציה, אמנת בורה, אמנת נארה, ואחרים. הן מפורטות בכתבי תיאורטיקנים של השימור ובהם: ג'ון רסקין (John Ruskin) ויולה לה דוק (Viollet-le-Duc) ויליאם מוריס (William Morris) ברנדי (Cesare Brandi) פול פיליפוט (Paul Philippot) פאולו מורה (Paolo Mora).

העקרונות המופיעים באמנות השימור, המתבססות על פילוסופית השימור של הוגי דעות מזרמים שונים, התוו את המסגרת לקבלת החלטות על אופן ההתערבות באתרי מורשת. הם משתנים עם התפתחותן של תפיסות תרבותיות, סביבתיות ושימוריות בהתאם להקשר הייחודי של הערכים של כול אתר ואתר. ישנם גישות שונות לשימור אך כולם כאחד נועדו להנחות את ביצוע הפעולות באופן שיבטיח את המשך קיומם של ערכי המורשת שלשמם מתבצע השימור.

ארבעה עקרונות מרכזיים המופיעים בכול האמנות ומבטאים את גישת השימור המודרנית הם:

1. התערבות מודרנית תעשה במינימום הדרוש לצורך המשך קיום משאב המורשת בהווה ובעתיד.
2. חשיבות השמירה על המקור, איבוד חומר מקורי יהיה מינימאלי בלבד.
3. כול התערבות מודרנית תהייה הפיכה ככל שאפשר.
4. עבודות חדשות יהיו מובחנות מהמקור.

מדיניות שימור המורשת ברשות הטבע והגנים עברה שינויים לאורך הזמן. בשנות הששים שבעים והשמונים התאפיינה בגישה של התערבות מאסיבית ושחזורים משמעותיים של המונומנטים באתרים הארכיאולוגיים, בעיקר לטובת הגברת התיירות (מצדה, עבדת, קיסריה, כוכב הירדן, כורסי, ואחרים).

מתחילת שנות התשעים הוטמעה בארץ גישה מינימליסטית יותר. שומרו ופותרו אתרים ארכיאולוגיים בקנה מידה נרחב מאוד כשהבולטים הם: מצדה, קיסריה, בית שאן, בית גוברין, ציפורי, ממשית, עין גדי, תל דן, בניאס. בתקופה זו חדרה לרשות ההשפעה של תורת השימור הבינלאומית המודרנית הדוגלת במינימום התערבות, מקסימום שימור המקור ושמירה של מירב האלמנטים, גם העדינים שביניהם, in situ - באתר.

משנת 2000 ועד היום הוכרזו 10 גנים לאומיים ושמורות טבע כאתרי מורשת עולמית וגישה זו של שמירה על נאמנות למקור התחזקה.

רשות הטבע והגנים שומרת היום על "שביל הזהב" בין הזרמים השונים. מדיניותה מתבססת ראשית על שימור והצלת האתרים מפני התדרדרות ולאחר מכן הכשרתם לקהל, המחשתם בצורה ברורה וידידותית עם מקסימום נאמנות למקור. כל פעולה מלווה במחקר מעמיק, התבססות על עובדות מוכחות, התייעצות עם הארכיאולוג החופר ושיתוף בעלי מקצוע ובעלי עניין נוספים מתחומים מגוונים. במידה ונעשים שחזורים, תוספות למקור, או פירוקים לצורכי המחשה לקהל, הם נעשים על פי כללי האתיקה בשימור. "במקום שנגמרות העדויות ומתחיל הדמיון - מסתיים השחזור".

מתוך ניסיון העבר ברור לנו שהחלטות בשימור המתקבלות היום, מתבררות לעיתים בטווח ארוך יותר כטעות. לאור זאת כול פתרון שימורי חייב להיות רברסיבילי (הפיך) כך שבמידה ובעתיד יגרם נזק שלא צפינו היום, ניתן יהיה לחזור לשלב שלפני ההתערבות ללא פגיעה במקור.

רוב פתרונות השימור נעשים מתוך בחירת חלופות, נדיר למצוא פתרון העונה באופן מושלם על כול הבעיות, תמיד קיימת ההתלבטות של יתרונות מול חסרונות. השאיפה היא למצוא את החלופה המיטבית עם ביטוי לשמירה מקסימאלית של משאב המורשת. בכול האתרים נעשה גם שימוש באמצעי המחשה שונים כגון: שילוט, מודלים, סרטים, הדמיות ממוחשבות, מופעי אור וקול, ועוד.